

دیدگاه بهره‌برداران روستایی نسبت به تأثیر طرح‌های مرتعداری بر دانش آن‌ها پیرامون حفاظت از مراتع در شهرستان ماهنشان استان زنجان

اسماعیل کرمی دهکردی^{*}، کبری کریمی، محمد بادسار و خلیل آقاجانلو^۱

(دریافت: ۹۴/۰۷/۱۴؛ پذیرش: ۹۵/۰۳/۲۳)

چکیده

طرح‌های مدیریت پایدار منابع طبیعی می‌توانند اثرات مختلفی بر ظرفیت‌سازی خانوارهای بهره‌بردار از منابع طبیعی داشته باشند. با توجه به اهمیت حفاظت، بهره‌برداری و احیای آگاهانه از مراتع، لازم است تأثیر طرح‌های مرتعداری بر دانش و نگرش بهره‌برداران شناخته شود. پژوهش حاضر با هدف بررسی دیدگاه بهره‌برداران درباره تأثیر طرح‌های مرتعداری بر دانش آن‌ها درباره اقدامات حفاظت از مراتع با استفاده از یک روش‌شناسی پیمایش مقطعی انجام شده است. داده‌ها با استفاده از تحلیل اسناد، گروه‌های متمرکز، مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته و مصاحبه‌های ساختاریافته از طریق پرسشنامه از نمونه‌ای تصادفی متشکل از ۲۰۴ بهره‌بردار روستایی در شهرستان ماهنشان واقع در استان زنجان در روستاهایی که طرح‌های مرتعداری در آن‌ها اجرا شده بود و یا در حال اجرا بود، جمع‌آوری گردید. بهره‌برداران اجرای این طرح‌ها را در افزایش دانش در زمینه‌ی اهمیت و روش‌های احیای مراتع همچون اقدامات بیولوژیک و مدیریت چرای مراتع مؤثر دانستند. دیدگاه‌های دامداران در مورد اثر طرح‌ها بر دانش آن‌ها تحت تأثیر مستقیم و غیر مستقیم متغیرهای: میزان مشارکت دامداران در طرح‌های مرتعداری، دریافت اطلاعات از رسانه‌های میان فردی و انبوهی، انجام اقدامات احیای مراتع، انجام اقدامات تنوع سازی معیشت، سطح اراضی زراعی، عضویت در تشکل‌های اجتماعی و سن است. در صورتی که اجرای طرح‌های مرتعداری همراه با اقدامات ترویجی جهت ارائه اطلاعات از طریق رسانه‌های انبوهی و میان فردی صورت گیرد و جامعه مشارکت فعالی در این طرح‌ها داشته باشد، می‌توان انتظار داشت که بستری مناسب برای یادگیری، بهبود دانش و عمل بهره‌برداران روستایی در مورد مدیریت پایدار مراتع فراهم شود.

واژه‌های کلیدی: دانش، طرح مرتعداری، مرتع، ماهنشان.

^۱ - به ترتیب، دانشیار گروه ترویج، ارتباطات و توسعه روستایی، دانشگاه زنجان، دانشجوی دکتری توسعه کشاورزی، دانشگاه زنجان، استادیار گروه ترویج، ارتباطات و توسعه روستایی، دانشگاه زنجان، کارشناس ارشد آبخیزداری اداره کل منابع طبیعی و آبخیزداری استان زنجان. زنجان، ایران.
* - نویسنده مسئول، پست الکترونیک: e.karamidehkordi@gmail.com

هوایی بوده است و ۷۰ درصد دیگر مربوط به فعالیت‌ها و مدیریت انسان بوده است (FAO, 2013c; Qiangguo & Juren, 2002). از جمله فعالیت‌های انسانی می‌توان به چرای بیش از حد دام در مراتع، تغییر کاربری اراضی، قطع درختان و درختچه‌ها و شیوه‌های آبیاری ناکارآمد و مخرب و سیاست‌های نامناسب استفاده از اراضی اشاره نمود (Squires, 2009). شرایط به وجود آمده در اثر بهره‌برداری ناپایدار از منابع، نگرانی‌هایی را در رابطه با خطرات جدی پیش روی حیات نسل حاضر و نسل‌های آینده سبب می‌شوند (رنجبر و کرمی، ۱۳۹۲).

مطالعات متعدد بیانگر این است که عوامل مختلفی در تخریب مراتع و کاهش کیفیت آن‌ها در ایران مؤثر می‌باشند. به عنوان مثال مطالعاتی همچون رودگرمی و همکاران (۱۳۹۰)، رضوی (۱۳۷۹)، خورشیدی انصاری (۱۳۸۲)، انصاری و همکاران (۱۳۸۷)، سید اخلاقی و همکاران (۱۳۹۱)، طهماسبیان و همکاران (۱۳۹۱)، مافی غلامی و مجدم (۱۳۹۰)، حاجی میر رحیمی و نبئی (۱۳۸۵)، مهدوی و همکاران (۱۳۸۵) و محمودی و همکاران (۱۳۹۰) عواملی همچون، چرای بی‌رویه و مفرط، بهره‌برداری بیش از اندازه از منابع طبیعی مانند جنگل‌ها و مراتع و چرای زودرس، افزایش تعداد دام، تغییر کاربری اراضی از جمله کاربری زراعی، بوته کنی و تضادهای بین بهره‌برداران مراتع را در تخریب کمی و کیفی مراتع مؤثر دانسته‌اند.

پژوهشگرانی همچون ابراهیم پور (۱۳۸۰)، حاج میر رحیمی و قادر زاده (Haji-Rahimi & Ghaderzadeh, 2008)، خورشیدی و انصاری (۱۳۸۲)، طهماسبیان و همکاران (۱۳۹۱)، مافی غلامی و مجدم (۱۳۹۰)، کریمی و کرمی دهکردی (۱۳۹۱)، محمودی و حکیم پور (۱۳۹۱)، و منتی زاده و زمانی (۱۳۹۱) کمبود دانش بهره‌برداران در رابطه با منابع طبیعی و اصول صحیح بهره‌برداری و پیامدهای تخریب مراتع و سایر منابع طبیعی را از مهمترین عوامل مؤثر در تخریب کمی و کیفی مراتع ایران عنوان کرده‌اند و بیان داشته‌اند که با افزایش سطح آگاهی بهره‌برداران می‌توان روند رو به رشد تخریب مراتع را تغییر داد. این پژوهش‌ها بر این نکته تأکید می‌کنند که کمبود و یا نبود دانش بهره‌برداران در زمینه‌ی اهمیت منابع طبیعی و راه‌های حفاظت و بهره‌برداری پایدار از آن‌ها یکی از عوامل اصلی مؤثر بر تخریب منابع طبیعی

دستیابی به اهداف چندگانه توسعه پایدار روستایی که از جمله بهره‌برداری پایدار از منابع طبیعی، خدمات زیست محیطی، امنیت و بهبود معیشت‌های روستایی و افزایش محصولات کشاورزی در زیست بوم‌های کشاورزی را شامل می‌شوند، به یک چالش بزرگ برای پایداری در جهان تبدیل شده است. دستیابی به اهداف توسعه پایدار نیاز به همکاری و مدیریت فعالیت‌های هم‌افزا دارد (Chazdon *et al.*, 2009; Erenstein & Thorpe, 2011; McLennan & Garvin, 2012). بنابراین توسعه پایدار با توجه به منابع طبیعی و نیازهای خانوارهای بهره‌بردار مرتبط است. این واضح است که منابع طبیعی و از جمله مراتع، نقش و اهمیت زیادی در پایداری اکوسیستم، توسعه پایدار جامعه و زندگی بشر دارند (مهردوست و همکاران، ۱۳۹۲). مراتع نیز به عنوان یکی از مهمترین منابع چند کارکردی نقش مهمی در حفاظت آب و خاک و منابع ژنتیکی، تأمین پروتئین، تولید گیاهان دارویی و صنعتی، زیستگاه حیات وحش، پتانسیل بالای کشاورزی پایدار و ایجاد اشتغال و درآمد دارند (FAO, 2013a, 2013b; Ming-can *et al.*, 2000; Panunzi, 2008). این منابع در تنظیم چرخه هیدرولوژیکی، تأمین علوفه مورد نیاز دام‌ها و تولید ۲۳ تا ۳۰ درصد از پروتئین دامی دنیا مؤثرند (FAO, 2013a; Kepe, 2008; United Nations Environment Programme, 2003). بنابراین موضوع اساسی و مهم بهره‌برداری مناسب از مراتع است، به گونه‌ای که پایداری آن‌ها حفظ شده و در بلند مدت بتوان از آن‌ها بهره‌برداری کرد (جنگو برزل آباد و قربانی، ۱۳۸۶؛ نجفی و همکاران، ۱۳۸۷).

مطالعات نشان می‌دهد نظام بهره‌برداری از منابع در بسیاری از کشورها و در کشور ما از نظر کمی و کیفی از پایداری چندانی برخوردار نیست (رنجبر و کرمی، ۱۳۹۲)، به طوری که، برخی از منابع عنوان کرده‌اند که شدت کاهش کیفیت و کمیت تولید علوفه مراتع نسبت به تغییر وسعت آن به خصوص در دو دهه اخیر، به ویژه در آسیا و آفریقا با شتاب بیشتری در حال افزایش است (Panunzi, 2008). از دلایل عمده این تخریب‌ها، بر اساس آمار فائو حدود ۳۰ درصد مربوط به تغییرات و اثرات طبیعی در محیط زیست مانند جوندگان، حشرات و تغییرات آب و

فعالیت‌های احیای منابع طبیعی می‌تواند در حفاظت و بهره‌برداری از منابع به شدت تأثیرگذار باشد زیرا دانش بهره‌برداران در واقع بازتابی از قدرت و اقدام بهره‌برداران است. در نتیجه مداخله‌گری‌های صورت گرفته در زمینه‌ی افزایش دانش، بهره‌برداران نیز نمی‌توانند به صورت انفعالی فعالیت کنند و نقش مهمی در این زمینه دارند (Mosse, 2001).

مطالعات محدودی در رابطه با اثرات اجرای طرح‌های منابع طبیعی بر دانش حفاظت از منابع طبیعی خانوارهای بهره‌بردار روستایی صورت گرفته است که در ذیل به تعدادی از آن‌ها اشاره می‌گردد. ارزیابی تأثیر پروژه‌های حفاظت از جنگل بر معیشت خانوارهای روستایی در آسیا، آفریقا و آمریکای لاتین توسط کاسترس و همکاران (۲۰۰۶) در طی ۱۰ سال نشان داد که این اقدامات تأثیر مثبتی بر جنبه‌های انسانی معیشت از جمله دانش و مهارت روستاییان داشته است. مارتین و هرنز (Martin & Herranz, 2004) نیز در بررسی‌های خود نشان دادند که اقدامات آبخیزداری در مناطق روستایی اسپانیا موجب افزایش سرمایه‌های انسانی و اقتصادی از جمله افزایش دانش و آگاهی بهره‌برداران شده است. هاگمان و همکاران (Hagmann et al., 2003) در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که برنامه‌های مدیریت یکپارچه منابع طبیعی موجب افزایش معنی‌داری در دانش و آگاهی شده است که در نهایت موجب اثرات اقتصادی و زیست محیطی زیادی می‌گردد. وایلن و همکاران (Waylen et al., 2015) نیز بر رابطه بین دانش و مشارکت مردم محلی و پروژه‌های مدیریت منابع طبیعی اجتماع محور تأکید نموده‌اند. کرمی دهکردی و انصاری (۱۳۹۱) در بررسی عملیات آبخیزداری در شهرستان زنجان نشان دادند که این اقدامات تأثیر زیادی در افزایش سطح آگاهی و مهارت بهره‌برداران روستایی در زمینه‌های اجرای عملیات آبخیزداری، احیای مراتع و حفاظت از منابع طبیعی، حفاظت از پروژه‌های ایجاد شده در روستاها داشته است.

دریکوند و همکاران (۱۳۸۸) نیز با بررسی اثرات طرح توسعه ریمله نشان دادند که این طرح موجب رونق و گسترش فعالیت‌های دامداری و کشاورزی و افزایش دانش و مهارت روستاییان در این زمینه گردیده است. مطالعه کرمی دهکردی (Karamidehkordi, 2007) نیز نشان داد اجرای طرح‌های مرتعداری تأثیر مثبتی بر دانش

است که اگر اطلاعات لازم در این زمینه‌ها به بهره‌برداران ارائه گردد می‌توان در راستای توسعه و بهره‌برداری پایدار از منابع حرکت نمود. بنابراین دانش یک عامل اساسی در بهره‌برداری پایدار از منابع است (Florjanczyk et al., 2012). علاوه بر این، از اصول مهم در برنامه‌های توسعه هر جامعه‌ای شناخت دانش بهره‌برداران و تلفیق و پیوستگی دانش مردم محلی در جهت اجرای برنامه‌ها است و یکی از ابزارهای اصلی برای مشارکت بهره‌برداران، حفاظت از اقدامات صورت گرفته و توسعه پایدار، توجه به روابط، رفتارها، دانش و آگاهی بهره‌برداران و تلاش برای بهبود آن‌ها می‌باشد (Mosse, 2001). زیرا یکی از عوامل اصلی تأثیرگذار بر رفتار بهره‌برداران با منابع طبیعی، میزان دانش و اطلاعات آن‌ها است (عزیزی خالخیلی و همکاران، ۱۳۹۰).

در چند دهه اخیر، طرح‌هایی از جمله طرح‌های مرتعداری، طرح تعادل دام و مرتع و طرح‌های آبخیزداری برای حفظ، احیا و مدیریت منابع طبیعی تدوین و اجرا گردیده‌اند و تلاش شده تا با ایجاد حس مالکیت، موجب بهبود و بهره‌برداری پایدار از مراتع گردند (ولایتی و کدیور، ۱۳۸۵). این طرح‌ها می‌توانند تأثیرات مختلفی در سرمایه‌های معیشت بهره‌برداران داشته‌باشند. تأثیرات این گونه طرح‌ها نه تنها از بعد طبیعی و زیست محیطی دارای اهمیت است (حسینی و همکاران، ۱۳۸۵)، بلکه از ابعاد دیگری همچون انسانی و اجتماعی اثرگذارند و ارتباط نزدیکی با مسائل زیست محیطی دارند (Goma et al., 2001). زیرا تخریب محیط زیست ارتباط مستقیمی با فقر و ناتوانی در سرمایه‌های انسانی، فیزیکی، مالی، طبیعی و اجتماعی دارد و دستیابی به مدیریت پایدار منابع طبیعی جز با توجه همه جانبه به ابعاد معیشت خانوارهای بهره‌بردار نمی‌تواند مؤثر باشد (Badripour, 2012; Karamidehkordi, 2012).

دانش نیز به عنوان بخشی از سرمایه انسانی است (Florjanczyk et al., 2012). تحولات روز افزون دانش بشری و دستیابی به روش‌های جدید در رشته‌های مختلف، به روز شدن دانش بشر و تلفیق آن با شرایط و امکانات هر منطقه را به یکی از ضروریات فعالیت‌های مختلف در عرصه‌های متنوع تبدیل کرده است و بخش منابع طبیعی نیز از این قاعده مستثنی نیست (رحیمی و همکاران، ۱۳۹۳). دانش بهره‌برداران در زمینه‌ی

بهره‌برداران در زمینه اقدامات اصلاحی و احیایی در مراتع از جمله اقدامات مدیریت چرا و بیولوژیکی داشته است. با توجه به مطالعات فوق، پژوهش حاضر بر آن است تا مشخص کند که آیا طرح‌های مرتعداری اجرا شده و یا در حال اجرا در شهرستان ماهنشان تأثیری بر دانش بهره‌برداران به ویژه در زمینه حفاظت از مراتع داشته است یا خیر؟

روش پژوهش

این مطالعه کاربردی عمدتاً از یک روش شناسی توصیفی-همبستگی با کمک روش پیمایشی مقطعی استفاده نمود و داده‌های آن از طریق روش مصاحبه ساختارمند با دامداران بهره‌بردار از مراتع روستایی شهرستان ماهنشان و با بکارگیری پرسشنامه گردآوری گردیدند (سرپرستان خانوارهای دامدار). برای شناخت مؤلفه‌های اصلی مؤثر بر دانش و اقدام خانوارها ابتدا مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی مربوط به طرح‌های مرتعداری مناطق مورد بررسی صورت گرفت که در نهایت موجب دستیابی به اطلاعاتی همچون فعالیت‌های صورت گرفته در مراتع روستاهای مختلف، مکان و تعداد فعالیت‌های صورت گرفته، سال شروع و پایان طرح‌ها، فهرست بهره‌برداران از مراتع، فهرست افراد دارای پروانه چرا و مانند این‌ها شد و بدین وسیله گویه‌های مرتبط با ارزیابی تأثیر طرح‌های مرتعداری بر دانش دامداران در زمینه اقدامات حفاظت و اصلاح مراتع و متغیرهای مؤثر بر آن‌ها استخراج گردیدند. علاوه بر این، مصاحبه‌هایی با کارشناسان منابع طبیعی استان زنجان صورت گرفت و اسناد مربوط به طرح‌های مرتعداری حوزه مورد نظر پیرامون کیفیت و چگونگی انجام طرح‌ها، انتخاب مناطق مورد مطالعه، انتخاب اقدامات لازم، و چگونگی اطلاع رسانی به روستاییان، مشارکت بهره‌برداران و چگونگی حفاظت از طرح‌ها تحلیل شد. در مرحله بعد در سه روستا که طرح‌های مرتعداری در آن‌ها در حال اجرا بود، گروه‌های متمرکز تشکیل شد و اثرات طرح‌ها از دیدگاه بهره‌برداران مورد بررسی و ارزیابی قرار گرفت و گویه‌های جدیدی به گویه‌های به دست آمده در مطالعات کتابخانه‌ای افزوده شد. در نهایت پرسشنامه اولیه توسط پژوهشگران تدوین گردید.

متغیر اصلی پژوهش، دیدگاه بهره‌برداران نسبت به تأثیر طرح‌های مرتعداری بر دانش دامداران بهره‌بردار از مراتع

در زمینه حفاظت (حفظ و احیاء) از مراتع تعیین گردید و با استفاده از ۱۹ گویه با مقیاس امتیازبندی ۴ سطحی (هیچ=۰، کم=۱، تا حدی=۲، و زیاد=۳) مورد بررسی قرار گرفت. متغیرهای مستقل تأثیرگذار نیز علاوه بر متغیرهای فردی و خانوار، میزان مشارکت دامداران در طرح‌های مرتعداری، میزان فعالیت دامداران در ارتباط با طرح‌های مرتعداری، و میزان دریافت اطلاعات ترویجی از رسانه‌ها در نظر گرفته شدند. میزان فعالیت خانوار دامدار در اقدامات اصلاحی-احیایی مراتع و اقدامات متنوع سازی معیشت مربوط به طرح‌های مرتعداری هر یک با استفاده از ۴ متغیر دو وجهی (انجام=۱ و عدم انجام=۰)، بررسی شد و با جمع این امتیازها، میزان فعالیت خانوار دامدار مشخص گردید. برای بررسی سطح مشارکت بهره‌برداران در طرح‌های مرتعداری نیز از ۱۳ متغیر (جدول ۲) و سنجش میزان دریافت اطلاعات از طریق رسانه‌های انبوهی از ۸ متغیر (جدول ۳) با مقیاس امتیازبندی ۴ سطحی (هیچ=۰، کم=۱، تا حدی=۲، و زیاد=۳) استفاده شد.

مطالعه در روستاهایی از شهرستان ماهنشان انجام گرفت که دو مشخصه داشتند: الف) داشتن خانوارهای روستایی دامدار وابسته به مرتع، و ب) در این روستاها طرح‌های مرتعداری یا اتمام یافته یا در حال اجرا بودند. بر این اساس، ۳۴ روستا این مشخصات را داشتند (۱۰ روستا دارای طرح خاتمه یافته و ۲۴ روستا دارای طرح در حال اجرا) که ۱۲۸۰ خانوار بهره‌بردار روستایی وابسته به مراتع را در بر می‌گرفتند. این روستاها در مناطق کوهستانی قرار داشتند که به دشواری قابل دسترس بودند. به منظور تعیین حجم نمونه، ابتدا شاخص فعالیت خانوارها در بذرکاری، بذرپاشی و کپه‌کاری مراتع در سه روستای مورد بررسی اولیه ارزیابی گردید که مشخص شد کمتر از ۳۰ درصد ($p=0/3$) آن‌ها در این فعالیت‌ها مشارکت داشته‌اند. بنابراین واریانس نسبتی آن معادل $0/21$ محاسبه شد ($pq=0/3 \times 0/7=0/21$). بر اساس فرمول نمونه‌گیری کریجیسی و مورگان (۱۹۷۰) از بین ۱۲۸۰ خانوار دامدار بهره‌بردار وابسته به مرتع و ساکن در ۳۴ روستای مذکور، با در نظر گرفتن سطح اطمینان ۹۵ درصد و میزان خطای نمونه‌گیری ۵ درصد ($d=0/05$)، نمونه‌ای معادل با ۲۵۸ خانوار محاسبه شد. برای انتخاب این نمونه از یک تکنیک نمونه‌گیری چند مرحله‌ای تصادفی استفاده گردید. در مرحله اول با استفاده از نمونه‌گیری طبقه‌ای ۴۰ درصد

ترتیبی چند قسمتی به منظور تعیین پایایی سازه‌های مهم پرسشنامه بکار گرفته شد که مقادیر آن برای همه شاخص‌ها بالاتر از ۰/۸۵ بود. روایی سازه هر یک از سازه‌های مورد بررسی نیز با استفاده از روایی همگرایی با تأکید بر درصد واریانس تبیین شده سازه بالاتر از ۵۰ درصد و بارهای عاملی بالاتر از ۰/۵، با کمک تحلیل مؤلفه‌های اصلی برای داده‌های گروه‌بندی شده (Categorical Principal Components Analysis (CATPCA) مورد تأیید قرار گرفت.

به منظور انجام تجزیه و تحلیل‌های همبستگی و رگرسیونی بین متغیر تأثیر طرح‌های مرتعداری بر دانش دامداران با دیگر متغیرها، لازم بود که سازه‌ها یا متغیرهای پنهان را به صورت متغیرهای متشکل از گویه‌های تشکیل دهنده آن‌ها ساخت. بر این اساس از تحلیل مؤلفه‌های اصلی برای داده‌های گروه‌بندی شده (CATPCA) برای ساخت متغیرهای «تأثیر طرح‌های مرتعداری بر دانش دامداران»، «میزان دریافت اطلاعات از رسانه‌ها» و «میزان مشارکت دامداران در طرح‌های مرتعداری» استفاده گردید و از متغیرهای تشکیل دهنده آن‌ها شاخص‌های ترکیبی با استفاده از رابطه‌ی ۱ ساخته شد. بر اساس مطالعات، زمانی که در این نوع تحلیل یا تحلیل مؤلفه‌های اصلی، متغیرهای مشاهده شده یا گویه‌ها در بیشتر از یک گروه یا مؤلفه قرار گیرند، برای ساخت شاخص ترکیبی از رابطه ۱ استفاده می‌شود (Brinkman et al., 2004; Grootaert et al., 2012). در این فرمول مقدار هر مؤلفه برحسب درصدی از واریانس که آن مؤلفه از کل واریانس به خود اختصاص می‌دهد در فرمول لحاظ می‌شود.

$$\text{Composite V} = \left(\frac{\% \text{ of Var } 1}{\% \text{ of Var Total}} \times \text{Com1} \right) + \left(\frac{\% \text{ of Var } 2}{\% \text{ of Var Total}} \times \text{Com2} \right) + \dots + \left(\frac{\% \text{ of Var } i}{\% \text{ of Var Total}} \times \text{Comi} \right)$$

رابطه ۱- ساخت شاخص ترکیبی از مؤلفه‌های مربوط به یک سازه یا متغیر پنهان

متغیر ترکیبی: Composite V

مقدار هر مؤلفه: Comi

درصد واریانس هر مؤلفه: (% of Var i (1, 2)

درصد واریانس کل همه مؤلفه‌ها (شامل مؤلفه‌های انتخاب شده): (% of Var Total

در تحلیل همبستگی بین متغیر اصلی پژوهش با متغیرهای مستقل از ضرایب همبستگی‌های پیرسون و اسپیرمن استفاده شد. همچنین با استفاده از تحلیل مسیر اثرات مستقیم و غیر

روستاها به نسبت از هر یک از دو گروه روستا انتخاب گردیدند. در مرحله دوم بر اساس تعداد خانوار موجود در هر روستا با استفاده از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای تعداد نمونه هر روستا از کل نمونه (به تفکیک هر طبقه طرح‌های اتمام یافته و در حال اجرا) انتخاب گردید (۲۵۸ نفر) و در مرحله آخر با استفاده از نمونه‌گیری سیستماتیک، خانوارهای دامدار روستاهای انتخاب شده برحسب تعداد نمونه مشخص شده در هر روستا به تصادف انتخاب شدند. لازم به ذکر است که فهرست کلیه دامداران از طریق گزارش طرح‌های مرتعداری ممیزی شده بدست آمده بود.

$$s = X^2 NP(1 - P) \div d^2 (N - 1) + X^2 P(1 - P).$$

s = اندازه نمونه مورد نیاز (n) = ۲۵۸

X² = مقدار کای اسکور (مجذور خی) جدول با درجه آزادی در

سطح اطمینان مطلوب (۳/۸۴۱)

N = اندازه جامعه/ جمعیت = ۱۲۸۰ خانوار

P = نسبت جامعه (فرض می‌شود ۰/۵۰ باشد؛ زیرا این موجب به

حداکثر رساندن اندازه نمونه می‌شود) = ۰/۷

d = درجه دقت که به صورت یک نسبت بیان می‌شود = ۵

درصد (۰/۰۵)

در طی جمع‌آوری داده‌ها، مشخص گردید که همه بهره‌برداران مورد نظر در دسترس نیستند که بیشتر به دلیل کاهش جمعیت روستاها نسبت به زمان تهیه و اجرای طرح‌ها یا عدم حضور افراد در زمان جمع‌آوری داده بود، علی‌رغم اینکه مراجعات مکرری به روستاهای مورد بررسی انجام شد. بنابراین تنها نمونه‌ای معادل با ۲۰۴ نفر سرپرست خانوار مورد مصاحبه و تجزیه و تحلیل قرار گرفتند که باعث شد خطای نمونه‌گیری از ۵ درصد به ۵/۸ درصد افزایش یابد. بر اساس نظر اسحاق و مایکل (۱۹۹۷)، این خطای نمونه‌گیری نیز قابل قبول می‌باشد. داده‌های پرسشنامه‌ها پس از کدبندی با استفاده از تحلیل‌های توصیفی و استنباطی و با کمک نرم‌افزار SPSS₂₀ و Amos₂₀ مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند.

روایی ظاهری و محتوایی پرسشنامه تهیه شده به‌وسیله پژوهشگران، از طریق پانلی از اساتید گروه ترویج، ارتباطات و توسعه روستایی دانشگاه زنجان و کارشناسان منابع طبیعی اداره کل جنگل، مرتع و آبخیزداری استان زنجان مورد بحث، اصلاح و تأیید قرار گرفت و پایایی آن از طریق مطالعه‌ی اولیه با ۲۰ بهره‌بردار بررسی شد. آزمون کرونباخ آلفا برای داده‌های

مستقیم متغیرهای مؤثر بر دیدگاه بهره‌برداران نسبت به اثر طرح‌ها بر دانش آن‌ها تحلیل گردید.

یافته‌ها و بحث

ویژگی‌های فردی و اجتماعی بهره‌برداران و واحدهای بهره‌برداری خانوارهای دامدار

نتایج آمار توصیفی نشان داد که میانگین سنی نمونه مورد مطالعه ۵۲ سال بود که بیانگر میانسال بودن اکثر پاسخگویان است که ۹۹ درصد آن‌ها در گروه سرپرستان خانوار مرد قرار می‌گرفتند. متوسط بعد خانوار آن‌ها ۵ نفر محاسبه شد و به‌طور میانگین تعداد ۲ نفر از اعضای خانوار در فعالیت‌های مربوط به کشاورزی فعالیت داشتند. بیش از ۹۱ درصد از پاسخگویان متأهل بودند از نظر سطح تحصیلات نیز ۵۴ درصد بی‌سواد بوده و ۳۶ درصد از آنان را افراد دارای تحصیلات خواندن و نوشتن تشکیل می‌دادند. تنها ۷ نفر از پاسخگویان دارای تحصیلات بالاتر از دیپلم بودند. بنابراین جامعه بهره‌بردار را عمدتاً افراد بی‌سواد یا کم‌سواد تشکیل داده‌اند. شغل اصلی ۸۲/۸ درصد آن‌ها عمدتاً در فعالیت‌های دامداری و زراعت عنوان شد و ۶/۷ درصد نیز این موارد را به عنوان منبعی برای تأمین معیشت خود ذکر کرده‌اند به‌طوری که میانگین درآمد بهره‌برداران در سال زراعی ۹۱-۱۳۹۰، از فعالیت‌های جانبی کشاورزی (به جز زراعت و فروش دام) شامل آبی‌پروری، فروش خشکبار در منزل، فروش محصولات خانگی به مسافران و گردشگران، کارگری در کارهای کشاورزی) ۷۱۲۸ هزار ریال محاسبه شد. در بین خانوارهای دارای شغل غیر کشاورزی، درآمد آن‌ها از فعالیت‌های غیر کشاورزی معادل با ۲۹۰۳۰ هزار ریال محاسبه گردید. همچنین نتایج نشان داد که ۴۸/۵ درصد خانوارها در هیچ‌گونه نهاد یا تعاونی عضویت نداشتند. به‌طور میانگین هر بهره‌بردار به‌طور متوسط ۳/۷ هکتار اراضی زراعی آبی، ۳/۲ اراضی زراعی دیم و ۰/۴۶ هکتار اراضی باغی ۳۶ رأس گوسفند، ۹ رأس بز، ۶ رأس گاو و ۱۲ طیور در اختیار داشت.

طرح‌های مرتعداری و اقدامات صورت گرفته در آن‌ها

پروژه‌ها و اقدامات مربوط به مدیریت مراتع (طرح‌های مرتعداری) را می‌توان در دو بخش تقسیم بندی نمود: الف) پروژه‌های اصلاحی و احیای مراتع که از سوی اداره منابع طبیعی و آبخیزداری مستقیماً حمایت می‌شود، و ب) پروژه‌های متنوع سازی معیشت جهت کاهش فشار بر مراتع که ممکن است از سوی اداره منابع طبیعی و

آبخیزداری یا سازمان‌های دیگر اجرا شده باشد. در مورد اقدامات یا پروژه‌های اصلاحی و احیایی مراتع باید گفت که هیچ‌گونه اقدام مکانیکی (احداث بند سنگی- سیمانی، بند خشکه چین و بانک‌زنی) در مناطق مورد مطالعه انجام نشده بود و تنها اقدامات بیولوژیک انجام شده بود. حدود یک سوم دامداران اقدامات بیولوژیک مانند بذرکاری (۳۳ درصد) و کپه کاری (۳۶ درصد) را در روستاهایشان انجام داده بودند. همچنین بیشتر آن‌ها انجام فعالیت‌هایی مانند کود پاشی (۷۴ درصد) و مدیریت چرا از قبیل ممیزی مرتع، دریافت پروانه چرا، و تأمین آب از طریق احداث آبشخور (۱۰۰ درصد) و چرای متناوب (۸۷ درصد) و قرق مرتع (۶۳ درصد) از سوی اداره منابع طبیعی و آبخیزداری در روستاهایشان را تأیید نمودند که در اجرای آن‌ها نیز شرکت داشته‌اند. همان‌گونه که در جدول ۱ مشاهده می‌شود تعداد کمی از بهره‌برداران اقدامات تنوع سازی معیشت را انجام داده بودند، که در این زمینه تنها برخی از افراد در دوره‌های آموزشی در این زمینه شرکت کرده بودند. به منظور ساخت یک شاخص ترکیبی یا سازه تحت عنوان اقدامات اصلاحی احیایی طرح‌های مرتعداری، همچنین شاخص اقدامات متنوع سازی معیشت، در نهایت به پاسخ‌های بهره‌برداران امتیاز داده شد (انجام فعالیت = ۱ و عدم انجام فعالیت = ۰). در نهایت برای هر کدام از شاخص‌ها به‌طور جداگانه امتیاز ۴ گویه با هم جمع گردید و امتیاز هر بهره‌بردار محاسبه شد (حداکثر = ۴ و حداقل = ۰).

میزان مشارکت بهره‌برداران در طرح‌های مرتعداری

برای ارزیابی سطح مشارکت بهره‌برداران در طرح‌های مرتعداری، سیزده متغیر تعریف شد و از طریق مقیاس ۴ سطحی امتیازبندی (هیچ = ۰، کم = ۱، تا حدی = ۲، و زیاد = ۳) مورد سنجش قرار گرفت. به‌طور کلی می‌توان گفت که مشارکت یا دخالت دادن مردم در پروژه‌های حفاظت مراتع بسیار پایین بوده است، بیشترین مشارکت مشاهده شده در اجرای پروژه، به صورت ارائه کارگر مجانی یا داوطلبانه، همچنین ارائه اطلاعات و آموزش توسط کارشناسان برای شرکت در پروژه بوده است (جدول ۲)، به طوری که تنها ۱۸ درصد پاسخگویان در این دو مرحله مشارکتی نداشته‌اند. برای ساخت شاخص مشارکت در پروژه‌های حفاظت مراتع، ۱۳ متغیر فوق در تحلیل مؤلفه‌های اصلی برای داده‌های گروه‌بندی شده (CATPCA) وارد شدند (جدول ۲) و در سه مؤلفه قرار

برای داده‌های گروه‌بندی شده (CATPCA) گردیدند و در سه بعد قرار گرفتند: بعد اول، تأثیر طرح‌ها بر دانش اهمیت مراتع و حفاظت از آن‌ها؛ بعد

دوم، تأثیر طرح‌ها بر دانش انجام فعالیت‌های بیولوژیک حفاظت از مراتع و مدیریت چرا؛ و بعد سوم، تأثیر طرح‌ها بر دانش انجام فعالیت‌های مکانیکی حفاظت از مراتع (جدول ۴). در نهایت یک متغیر ترکیبی متشکل از همه مؤلفه‌های تأثیر طرح‌ها بر دانش حفاظت از مراتع به صورت یک شاخص کلی و با استفاده از رابطه ۱ ساخته شد. لازم به توضیح است که گویه تأثیر طرح‌ها بر آگاهی دامداران درباره فعالیت تأسیس بند سنگی سیمانی با هیچ یک از گویه‌های دیگر همبستگی نداشت بنابراین از تحلیل حذف گردید.

بررسی رابطه همبستگی بین متغیرهای فردی دامداران با دیدگاه آن‌ها نسبت به تأثیرات طرح‌های مرتعداری بر دانش آن‌ها نشان داد (جدول ۵) که دیدگاه دامداران در مورد اثرات طرح‌ها بر دانش آن‌ها رابطه مثبت معنی‌داری با متغیرهای میزان انجام اقدامات اصلاحی / احیایی صورت گرفته در روستا، سطح اراضی زراعی آبی و باغی خانوار، تعداد کندوی زنبور عسل هر خانوار، تعداد نهادهای عضو، درآمدهای کشاورزی، تعداد دوره‌هایی که فرد شرکت کرده بود، میزان دریافت اطلاعات از رسانه‌ها، مشارکت در طرح‌ها و انجام اقدامات تنوع ساز معیشت خانوار داشت. به عبارت دیگر، افرادی که مشارکت بیشتری در طرح‌ها داشته و این طرح‌ها در روستاهایشان بیشتر به صورت حفاظتی یا تنوع ساز اجرا شده است معتقدند دانش آن‌ها بیشتر افزایش یافته است. همچنین اثرات طرح‌ها بر دانش حفاظت از مراتع با سطح اراضی زراعی دیم خانوارها رابطه منفی و معنی‌داری را نشان می‌دهد. در حقیقت افراد با وابستگی بیشتر به اراضی دیم اختلاف بیشتری در مورد مالکیت این اراضی با اداره منابع طبیعی دارند و اجرای طرح‌های مرتعداری را به زیان خود می‌پندارند.

با استفاده از نرم افزار Amos²⁰ متغیرهای مستقل شامل انجام اقدامات اصلاحی / احیایی، سطح اراضی زراعی آبی، سطح اراضی زراعی دیم، سطح اراضی باغی، تعداد طیور، تعداد کندوی زنبور عسل خانوار، تعداد دوره‌های شرکت کرده، تعداد نهادهای عضو، میزان دریافت اطلاعات از رسانه‌های انبوهی، و اقدامات متنوع‌سازی معیشت، همچنین متغیر میانجی شامل مشارکت در طرح‌های مرتعداری وارد تحلیل گردیدند. بررسی اثر هر یک از این

گرفتند: بعد اول، مشارکت فعال جامعه؛ بعد دوم، مشارکت غیر فعال جامعه به شکل اطلاع رسانی یا اطلاع‌یابی و مشورت‌گیری از افراد جامعه؛ و بعد سوم واگذاری پروژه‌های دولت به مردم. در نهایت با توجه به هدف ساخت یک شاخص از این متغیرها، با استفاده از رابطه ۱، شاخص ترکیبی مشارکت بهره‌برداران در طرح‌های مرتعداری ساخته شد.

میزان دریافت اطلاعات ترویجی از رسانه‌های میان فردی و جمعی

نتایج نشان می‌دهد که ۸۴ نفر (۴۱/۲) در هیچ دوره‌ی ترویجی شرکت نکرده بودند، ۵۵/۸ درصد پاسخگویان در یک دوره ترویجی و تنها ۳ درصد در ۳ دوره یا بیشتر شرکت نموده بودند. در بین دریافت اطلاعات از رسانه‌های ارتباطات جمعی نیز، بیشترین دریافت اطلاعات از طریق دیدن برنامه‌های تلویزیونی و پس از آن شنیدن برنامه‌های رادیویی و کمترین آن از طریق دریافت پیامک جمعی صورت گرفته بود (جدول ۳). برای ساخت شاخص دریافت اطلاعات از رسانه‌های ارتباط جمعی، ۸ متغیر در تحلیل مؤلفه‌های اصلی برای داده‌های گروه‌بندی شده وارد شدند. ولی به دلیل وارپانس پایین، دریافت اطلاعات از مشاهده برنامه‌های ماهواره و دریافت SMS جمعی از تحلیل حذف شدند و در نهایت ۶ گویه دیگر در یک بعد قرار گرفتند و شاخص ساخته شد.

دیدگاه بهره‌برداران نسبت به تأثیر طرح‌ها بر دانش حفاظت (حفظ و احیاء) از مراتع

تحلیل دیدگاه دامداران حاکی از آن است که در فاصله بین شروع و اتمام طرح‌های مرتعداری، اجرای این طرح‌ها در حد کمی موجب افزایش دانش دامداران پیرامون حفاظت از مراتع شده است. در زمینه‌های کودپاشی و مدیریت چرا اجرای پروژه‌ها تا حدی اثرگذار بوده است، ولی در زمینه‌ی فعالیت‌های بیولوژیک بذر کاری و کپه کاری در حد کم و در مورد اقدامات مکانیکی این تأثیرات در حد به سیار کم و ناچیز ارزیابی گردید (جدول ۴). بنابراین تأثیر پروژه‌ها در مورد مدیریت چرا و برخی از فعالیت‌های بیولوژیک قابل توجه بوده است. به نظر می‌رسد در زمینه‌ی مسائل بیولوژیک و مدیریت مراتع جامعه بهره‌بردار با مداخله‌گری‌های ایجاد شده در محیط بیشتر در ارتباط بوده است.

برای ساخت شاخص ترکیبی تأثیر طرح‌های مرتعداری بر دانش بهره‌برداران درباره اهمیت حفاظت از مراتع و اقدامات حفاظت از آن، متغیرهای فوق وارد تحلیل مؤلفه‌های اصلی

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

دیدگاه بهره‌برداران نسبت به اثرات اجرای پروژه‌های مرتعداری بر دانش حفاظت از مراتع خانوارهای روستایی نشان می‌دهد که اجرای این طرح‌ها تا حدی موجب افزایش دانش بهره‌برداران شده‌اند. این یافته با مطالعات دیگر پژوهشگران همچون کاسترس و همکاران (Kusters et al., 2006)، مارتین و هرنز (Martín & Herranz, 2004)، هاگمان و همکاران (Hagmann et al., 2003) کرمی دهکردی و انصاری (۱۳۹۱) و کرمی دهکردی (Karamidehkordi, 2007) هماهنگ است. با وجود این، بیشتر خانوارها تأثیر این پروژه‌ها را در زمینه‌ی اقدامات مکانیکی در حد کم ارزیابی نموده‌اند زیرا بیشتر اقدامات صورت گرفته در مراتع در زمینه‌های بیولوژیک و مدیریت چرا در مراتع بوده است. از همین رو بیشتر بهره‌برداران تأثیر پروژه‌ها را در زمینه‌ی اقدامات مدیریت چرا زیاد و در زمینه‌های بیولوژیک در حد متوسط ارزیابی نموده‌اند. لذا پیشنهاد می‌شود از طریق برنامه‌های ترویج لازم، مهارت و دانش مورد نیاز در اختیار بهره‌برداران قرار گیرد. با توجه به رابطه مثبت و معنادار خدمات آموزشی- ترویجی با دانش بهره‌برداران پیشنهاد می‌شود این‌گونه برنامه‌ها با در نظر گرفتن نیازهای بهره‌برداران طراحی و اجرا گردند و به گونه‌ای برنامه‌ریزی و اجرا گردند که طیف بیشتری از بهره‌برداران را در برگیرند.

متغیرها بر دانش حفاظت از مراتع بهره‌برداران نشان داد که متغیرهای سطح اراضی باغی، دریافت اطلاعات از رسانه‌ها، سن، تعداد نهادهای عضو، تعداد دوره‌هایی که فرد شرکت کرده است اثر مثبت و معنی‌داری بر متغیر میانجی مشارکت در طرح‌های اصلاحی و احیایی گذاشته‌اند، درحالی‌که متغیر اقدامات تنوع ساز معیشت خانوار تأثیر منفی و معنی‌داری بر این متغیر میانجی داشت. این متغیرها توانستند ۲۴ درصد واریانس مربوط به متغیر واسطه فوق را تبیین کنند (نگاره ۱). در نهایت متغیرهای مشارکت در طرح‌ها، میزان دریافت اطلاعات از رسانه‌ها، اقدامات اصلاحی/ احیایی، اقدامات متنوع سازی معیشت و تعداد دوره‌هایی که فرد در آن‌ها شرکت کرده است به طور مثبت معنی‌داری متغیر تأثیر طرح‌ها بر دانش حفاظت از مراتع را تبیین نمودند، در صورتی‌که متغیر سطح اراضی زراعی دیم خانوار تأثیر منفی معنی‌داری بر متغیر تأثیر طرح‌ها داشت. این متغیرهای مستقل به همراه متغیر میانجی مذکور توانستند ۱۷ درصد واریانس مربوط به متغیر وابسته (تأثیر طرح‌ها بر دانش حفاظت از مراتع) را تبیین کنند (جدول ۶). تحلیل اثرات مستقیم و غیر مستقیم متغیرها نشان می‌دهد که مهمترین متغیرهایی که بیشترین تأثیر را بر متغیر وابسته داشتند عبارت بودند از: میزان مشارکت دامداران در طرح‌های مرتعداری، میزان دریافت اطلاعات از رسانه‌ها، و میزان شرکت در انجام اقدامات اصلاحی/ احیایی و متنوع ساز معیشت توسط دامداران (جدول ۷ و جدول ۸).

جدول ۱- درصد فراوانی برای انجام فعالیت‌های اقدامات اصلاحی احیایی و تنوع سازی معیشت (n=۲۰۴)

فعالیت حفاظتی	درصد انجام	فعالیت تنوع سازی معیشت	درصد انجام
کپه کاری	۳۳	پرورش زنبور عسل	۱۶/۲
قرق	۶۳	صنایع دستی	۹/۳
بذر کاری	۳۶	باغداری	۲۳
تهیه منبع آب	۸۷	آبزی‌پروری	۰/۵
میانگین	۲/۳۱	میانگین	۰/۵۱
میانگین	۲	میانگین	۰
انحراف معیار	۰/۹۳	انحراف معیار	۰/۷۵

جدول ۲- فراوانی نسبی مشارکت بهره‌برداران در طرح‌های مرتعداری و تحلیل CATPCA (n=۲۰۴)

ابعاد	گویه‌ها	هیچ کم	تاحدی زیاد	میانگین زیاد	انحراف معیار	بار عاملی	مقدار آلفای کرونباخ	مقدار ویژه	درصد واریانس تبیین شده
۲	قبل از اجرای پروژه کارشناسان اجرای پروژه‌ها را اطلاع دادند.	۵۳/۹	۲۱/۶	۲/۹	۰/۷۴	۰/۹	۰/۷۴۲		
	مشورت کارشناسان با مردم قبل از اجرای پروژه ولی تصمیمات توسط خود کارشناسان گرفته شد.	۵۴/۴	۲۳	۲۰/۱	۰/۷	۰/۸۷	۰/۷۱۷	۲/۳۷۱	۱۸/۲۳۹
	مشورت کارشناسان با شورا و بزرگان روستا قبل از اجرای پروژه ولی تصمیمات توسط خود کارشناسان انجام گرفت.	۵۷/۸	۱۸/۶	۲۰/۶	۲/۹	۰/۶۹	۰/۸۹	۰/۶۱۸	
۱	مردم از طریق گروه‌ها و تشکل‌ها در تمام تصمیم‌گیری‌ها طور فعال نقش داشتند	۷۴	۱۲/۳	۸/۳	۵/۴	۰/۱۸۶	۰/۷۶۰		
	شرکت در اجرای پروژه به واسطه حمایت مالی دولت	۷۱/۶	۱۲/۳	۹/۸	۶/۴	۰/۹۱	۰/۸۲۶		
	ارائه کارگر مجانی یا داوطلبانه در اجرای پروژه	۱۸/۱	۴۰/۷	۳۶/۳	۴/۹	۱/۲۸	۰/۸۱	۰/۶۸۲	
	آموزش مردم به وسیله کارشناسان به صورت انفرادی یا گروهی و شرکت در پروژه	۱۸/۱	۳۵/۸	۳۷/۷	۸/۳	۱/۳۶	۰/۸۷	۰/۸۰۶	۳۶/۲۹۱
	اجرای پروژه‌ها و نظارت بر اجرای آن‌ها را به طور فعال توسط مردم با هدایت کارشناسان	۶۱/۳	۱۵/۲	۱۸/۶	۴/۹	۰/۶۷	۰/۹۴	۰/۷۳۸	
	ارزشیابی پروژه‌های اجرا شده توسط مردم به همراه کارشناسان	۸۸/۲	۷/۴	۲/۹	۱/۵	۰/۱۸	۰/۵۴	۰/۶۹۲	
	بسیج خودجوش مردم و شروع پروژه‌ها و کمک فکری و در مواردی مالی کارشناسان	۹۸/۵	۰/۵	۰/۵	۰/۵	۰/۰۳	۰/۲۶	۰/۴۰۱	
	واگذاری اجرای پروژه‌های تولیدی به مردم	۸۱/۹	۱۷/۲	۱	۰	۰/۲	۰	۰/۴۷۲	
۳	حضور در برنامه ریزی‌های دولت درباره منابع طبیعی	۰	۵۶/۹	۳۹/۷	۳/۴	۱/۵	۰/۷۷۴	۱/۷۵۱	۱۳/۴۶۸
	واگذاری اجرای پروژه‌های منابع طبیعی به مردم	۱	۵۶/۴	۳۸/۷	۳/۹	۱/۵	۰/۶۲۰	۰/۴۶۴	
جمع مؤلفه‌ها							۰/۹۶۱	۸/۸۴۰	۶۷/۹۹۸

*مقیاس: هیچ=۰، کم=۱، تا حدی=۲، و زیاد=۳

دیدگاه بهره‌برداران روستایی نسبت به تأثیر طرح‌های مرتعداری...

جدول ۳- توزیع فراوانی میزان دریافت اطلاعات از طریق رسانه‌های انبوهی توسط پاسخگویان (n=۲۰۴)

گویه‌ها	هیچ	کم	تا حدی	زیاد	میانگین	میان	انحراف معیار	بار عاملی
مطالعه نشریات چاپی	۹۲/۲	۰	۶/۹	۱	۰/۱۵	۰	۰/۵۲	۰/۸۱۲
مشاهده فیلم‌ها، CD \ DVD	۹۴/۶	۰	۳/۹	۱/۵	۰/۱	۰	۰/۴۵	۰/۵۷۲
مطالعه روزنامه- مجله	۹۴/۱	۲	۳/۴	۰/۵	۰/۱	۰	۰/۴۴	۰/۷۵۵
شنیدن برنامه رادیویی	۴۸	۲۵	۲۷	۰	۰/۷۸	۱	۰/۸۴	۰/۶۸۰
دیدن برنامه تلویزیونی	۴۵/۱	۵/۴	۴۹	۰/۵	۱/۰۵	۱	۰/۹۸	۰/۶۶۶
مشاهده پوستر	۹۸	۱/۵	۰/۵	۰	۰/۰۲	۰	۰/۱۸	۰/۴۶۲
دیدن برنامه‌های ماهواره	۹۹/۵	۰/۵	۰	۰	۰/۰۵	۰	۰/۰۷	-
دریافت SMS جمعی	۱۰۰	۰	۰	۰	۰/۰۰	۰	۰	-
مقدار آلفای کرونباخ=۰/۷۶۲	مقدار ویژه=۲/۶۵۱		درصد واریانس تبیین شده = ۵۱/۲۲۳					

جدول ۴- دیدگاه دامدار نسبت به تأثیر طرح‌ها بر دانش پاسخگویان در زمینه‌ی حفاظت و اهمیت حفاظت از مراتع (n=۲۰۴)

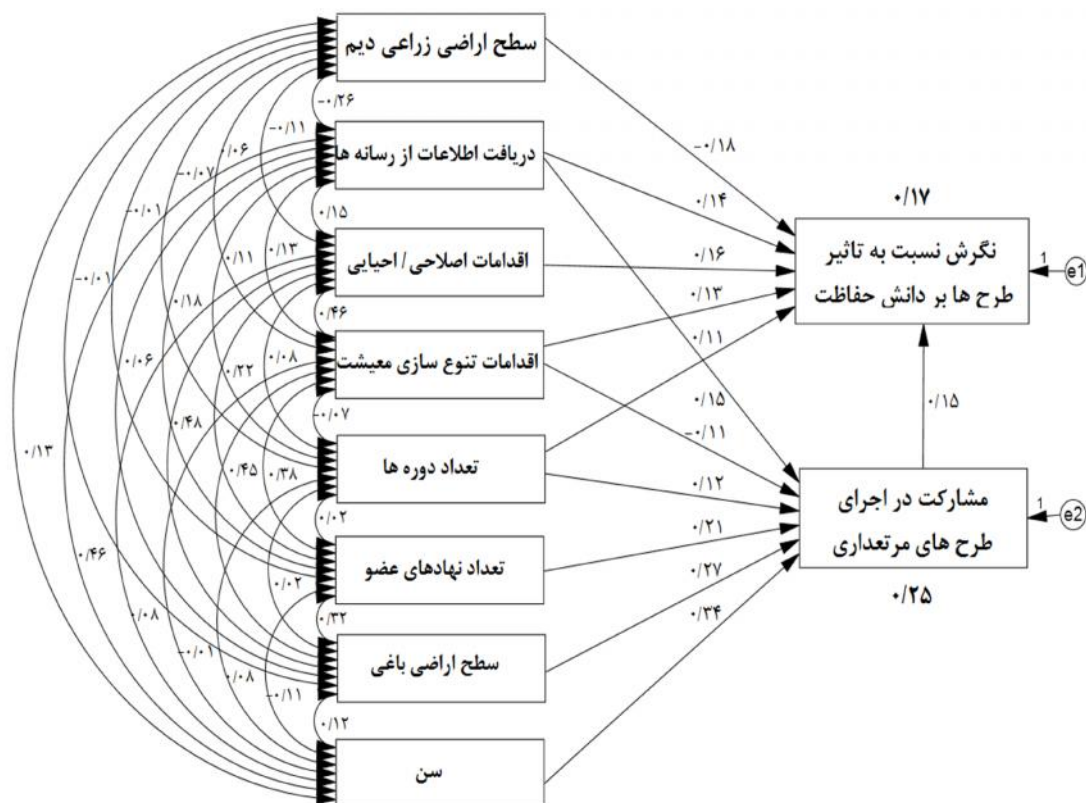
گویه‌ها	هیچ	کم	تا حدی	زیاد	میانگین*	میان	انحراف معیار	بار عاملی**	مقدار آلفای کرونباخ	مقدار ویژه	درصد واریانس تبیین شده
اهمیت مراتع در حفاظت خاک، آب و گیاهان	۲۲/۱	۵۴/۹	۲۲/۵	۱/۵	۱/۰۴	۱	۰/۷۰	۰/۹۲۴			
اهمیت مراتع در تأمین علوفه	۲۲/۱	۵۴/۴	۲۳	۱	۱/۰۳	۱	۰/۷۰	۰/۹۳۴			
اهمیت حفظ مراتع برای نسل‌های آینده	۲۲	۵۴/۹	۲۱/۶	۱/۵	۱/۰۲	۱	۰/۷۰	۰/۹۱۷			
عوامل تخریب مرتع و ضرورت حفاظت از آن	۲۰/۱	۵۳/۴	۲۴/۵	۲	۱/۰۸	۱	۰/۷۲	۰/۹۵۱	۰/۹۴۰	۸/۹۲۳	۴۹/۵۷۵
کیفیت مراتع از لحاظ پوشش گیاهی و خاک	۱۷/۱	۵۲	۲۷/۹	۲/۹	۱/۱۷	۱	۰/۷۴	۰/۹۳۷			
اهمیت قرق مراتع	۱۹/۶	۵۱/۵	۲۶	۲/۹	۱/۱۲	۱	۰/۷۵	۰/۹۳۸			
اهمیت ورود با تأخیر دام به مرتع	۱۹/۲	۴۹	۲۸/۴	۳/۴	۱/۱۶	۱	۰/۷۷	۰/۹۴۱			
لزوم زمان صحیح ورود دام به مرتع	۰/۵	۰/۵	۱۸/۶	۸۰/۹	۲/۸	۳		۰/۸۸۹			
لزوم زمان مناسب خروج دام از مرتع	۰/۵	۰	۱۸/۶	۸۰/۹	۲/۸	۳		۰/۸۸۹			
رعایت تعداد دام مجاز	۰	۰/۵	۲۱/۱	۷۸/۴	۲/۷۸	۳		۰/۹۰۴			
انجام بذر کاری مرتع یا بذر پاشی مرتع	۵۵/۴	۶/۹	۲۲/۱	۱۵/۷	۰/۹۸	۰	۱/۴	۰/۵۶۶			
انجام کپه کاری مرتع	۶۸/۶	۷/۴	۱۵/۲	۸/۸	۰/۶۴	۰	۱/۲	۰/۳۷۰			
انجام کود پاشی مرتع	۱۵/۲	۱۱/۳	۴۰/۷	۳۲/۸	۱/۹	۲	۱/۲	۰/۷۴۳	۰/۶۳۳	۲/۴۸۷	۱۳/۸۱۹
انجام قرق مرتع	۲۰/۶	۱۸/۶	۳۲/۸	۲۷/۹	۱/۷	۲	۱/۳	۰/۷۲۶			
چگونگی انجام چرای متناوب	۱۲/۷	۱۷/۲	۵۰	۲۰/۱	۱/۸	۲	۰/۹	۰/۶۶۵			
تهیه‌ی منبع آب یا آبشخور	۹/۸	۶/۹	۳۸/۲	۴۵/۱	۲/۲	۲	۱/۰۸	۰/۶۹۹			
تأسیس بند خشکه چین	۹۰/۲	۷/۸	۱/۵	۰/۵	۰/۱۲	۰	۰/۳۷	۰/۸۱۲	۰/۳۴۲	۱/۴۷۶	۸/۲۰۱
بانکت زنی یا سکوندی مرتع	۹۸/۵	۱	۰/۵	۰	۰/۰۲	۰	۰	۰/۷۵۸			
تأسیس بند سنگی سیمانی	۹۶/۶	۲	۱	۰/۵	۰/۰۵	۰	۰	-	-	-	-
جمع مؤلفه‌ها								۰/۹۷۷	۱۲/۸۸۷		۷۱/۵۹۴

*مقیاس: ۰=هیچ، ۱=کم، ۲=تا حدی و ۳=زیاد

** مقادیر مربوط به بارهای عاملی، آلفای کرونباخ، مقدار ویژه و درصد واریانس تبیین شده مربوط به دیدگاه دامدار نسبت به تأثیر پروژه‌ها می‌باشد.

جدول ۵- تحلیل همبستگی ویژگی‌های خانوارهای پاسخگو با نگرش نسبت به تأثیر طرح‌ها بر دانش حفاظت از مراتع

متغیر	مقدار همبستگی	سطح معنی داری	متغیر	مقدار همبستگی	سطح معنی داری
سن	-۰/۰۳۹	۰/۵۷۹	تعداد کندوی زنبور عسل	۰/۱۸۰ ^{**}	۰/۰۰۱
تعداد اعضای خانوار	-۰/۰۱۴	۰/۵۲۵	تعداد دوره‌های شرکت کرده	۰/۱۹۷ ^{**}	۰/۰۰۵
تحصیلات	۰/۰۱۶	۰/۸۷۴	تعداد نهادهای عضو	۰/۱۴۱ [*]	۰/۰۴۴
سطح اراضی زراعی آبی	۰/۱۴۵ [*]	۰/۰۳۹	میزان دریافت اطلاعات از رسانه‌ها	۰/۱۹۰ ^{**}	۰/۰۰۷
سطح اراضی زراعی دیم	-۰/۱۸۰ ^{**}	۰/۰۱۰	درآمد کشاورزی	۰/۱۸۱ ^{**}	۰/۰۰۹
سطح اراضی باغی	۰/۲۲۹ ^{**}	۰/۰۰۱	درآمد غیر کشاورزی	۰/۰۲۳	۰/۷۲۹
تعداد گوسفند	-۰/۰۷۹	۰/۲۶۱	مشارکت در طرح‌ها	۰/۲۲۷ ^{**}	۰/۰۰۱
تعداد بز	۰/۰۶۶	۰/۳۵۰	اقدامات تنوع سازی معیشت	۰/۲۵۸ ^{**}	۰/۰۰۰
تعداد گاو	۰/۰۴۴	۰/۵۲۸	اقدامات اصلاحی/احیایی	۰/۲۸۵ ^{**}	۰/۰۰۰
تعداد طیور	۰/۱۶۵ [*]	۰/۰۱۹			

نگاره ۱- تحلیل مسیر عوامل تأثیرگذار بر دیدگاه دامداران در مورد تأثیر طرح‌ها بر دانش حفاظت از مراتع

دیدگاه بهره‌برداران روستایی نسبت به تأثیر طرح‌های مرتعداری...

جدول ۶- تحلیل رگرسیون متغیرهای تبیین‌کننده تغییرات بر متغیر وابسته تأثیر طرح‌ها بر دانش حفاظت از مراتع

معنی‌داری	F	میانگین مربعات	درجه آزادی	مجموع مربعات	
۰/۰۰۰	۱۱/۹۳۷	۶/۹۴۲	۵	۲۳/۴۶۱	رگرسیون
		۰/۵۶۶	۱۹۸	۹۱/۸۳۳	باقی مانده
			۲۰۳	۱۰۵/۲۹۴	کل
	R=۰/۳۴۳	R ² =۰/۱۸۱		Adjusted R Square = ۰/۱۷۳	

جدول ۷- نتایج تحلیل مسیر مبتنی بر عوامل مؤثر بر دیدگاه دامداران در مورد تأثیر طرح‌ها بر دانش حفاظت از مراتع

رابطه	مقادیر	خطای	ضریب استاندارد	نسبت	سطح
	غیراستاندارد (b)	استاندارد	(Beta)	بحرانی (t)	معنی‌داری
اقدامات تنوع‌سازی معیشت <--- مشارکت در طرح‌ها	۰/۰۹۴	۰/۰۶۰	-۰/۱۱۳	-۱/۹۶۶	۰/۰۱۷
سطح اراضی باغی <--- مشارکت در طرح‌ها	۰/۳۱۳	۰/۰۸۳	-۰/۲۶۷	۳/۷۹۶	۰/۰۰۰
دریافت اطلاعات از رسانه‌ها <--- مشارکت در طرح‌ها	۰/۰۹۴	۰/۰۴۴	-۰/۱۴۹	۲/۱۱۸	۰/۰۳۴
سن <--- مشارکت در طرح‌ها	۰/۰۱۸	۰/۰۰۴	۰/۳۳۸	۴/۸۲۹	۰/۰۰۰
تعداد نهادهای عضو <--- مشارکت در طرح‌ها	۰/۲۱۷	۰/۰۷۰	-۰/۲۱۰	۳/۰۹۱	۰/۰۰۲
تعداد دوره‌هایی که فرد شرکت کرده است <--- مشارکت در طرح‌ها	۰/۰۱۵	۰/۰۰۸	-۰/۱۱۷	۱/۹۸۹	۰/۰۴۵
سطح اراضی زراعی دیم <--- تأثیر بر دانش حفاظت از مراتع	-۰/۰۰۱	۰/۰۰۱	-۰/۱۸۳	-۲/۶۹۲	۰/۰۰۷
دریافت اطلاعات از رسانه‌ها <--- تأثیر بر دانش حفاظت از مراتع	۰/۰۳۳	۰/۰۱۸	-۰/۱۲۶	-۱/۸۴۹	۰/۰۰۶
اقدامات اصلاحی/ احیایی <--- تأثیر بر دانش حفاظت از مراتع	۰/۰۴۲	۰/۰۲۱	-۰/۱۴۹	۱/۹۹۴	۰/۰۴۰
اقدامات تنوع‌سازی معیشت <--- تأثیر بر دانش حفاظت از مراتع	۰/۰۳۸	۰/۰۲۶	-۰/۱۰۹	۱/۹۷۰	۰/۰۴۵
تعداد دوره‌هایی که فرد شرکت کرده <--- تأثیر بر دانش حفاظت از مراتع	۰/۰۲۱	۰/۰۰۴	-۰/۰۲۶	۲/۴۰۰	۰/۰۳۸
مشارکت در طرح‌ها <--- تأثیر بر دانش حفاظت از مراتع	۰/۰۵۲	۰/۰۲۷	-۰/۱۰۶	۲/۴۵۰	۰/۰۰۹

جدول ۸- تحلیل اثرات مستقیم و غیر مستقیم متغیرهای مستقل و میانجی بر متغیر وابسته تأثیر بر دانش حفاظت از مراتع

	اثرات مستقیم		اثرات غیر مستقیم		جمع اثرات	
	استاندارد	غیر استاندارد	استاندارد	غیر استاندارد	استاندارد	غیر استاندارد
سن	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۴۳	۰/۰۰۱	۰/۰۴۳	۰/۰۰۱
تعداد نهادهای عضو	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۲۶	۰/۰۱۱	۰/۰۲۶	۰/۰۱۱
تعداد دوره‌های شرکت کرده	۰/۱۱۳	۰/۰۲۱	۰/۰۳۵	۰/۰۲۱	۰/۰۷۸	۰/۰۰۲
میزان اراضی زراعی باغی	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۳۴	۰/۰۱۶	۰/۰۳۴	۰/۰۱۶
اقدامات تنوع‌سازی معیشت	۰/۱۲۹	۰/۰۳۸	-۰/۰۱۴	-۰/۰۰۵	۰/۱۱۵	۰/۰۳۳
میزان دریافت اطلاعات از رسانه‌ها	۰/۱۴۵	۰/۰۳۳	۰/۰۱۹	-۰/۰۰۵	۰/۱۶۴	۰/۰۳۸
مشارکت در اجرای طرح‌ها	۰/۱۴۶	۰/۰۶۳	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۱۴۶	۰/۰۵۲
اقدامات اصلاحی/ احیایی	۰/۱۵۹	۰/۰۴۲	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۱۵۹	۰/۰۴۲
میزان اراضی زراعی دیم	-۰/۱۸۳	-۰/۰۰۱	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	-۰/۱۸۳	-۰/۰۰۱

عضویت در این گونه تشکل‌ها به خصوص به صورت مردم نهاد و خودجوش انگیزه کافی ایجاد گردد.

همان‌گونه که توصیف شد، تأکید مؤسسات بیرونی بیشتر بر اقدامات حفاظت از مراتع بوده است و فعالیت‌های متنوع سازی معیشت در قالب این طرح‌ها تعریف نشده‌اند، ولی فعالیت‌های محدود اجرا شده توسط نهادهایی غیر از نهادهای اجرا کننده طرح‌های اصلاحی و احیایی اجرا شده‌اند. بنابراین نوعی ضعف یا نیاز در پتانسیل سازی موسسه‌ای/ نهادی را می‌توان مشاهده نمود. با توجه به تأثیر پروژه‌های اصلاحی و احیایی، همچنین اقدامات متنوع سازی معیشت بر مشارکت بهره‌برداران در اجرای طرح‌ها و تعامل با نهادهای بیرونی، می‌توان انتظار داشت دانش بهره‌برداران بیشتر تحت تأثیر قرار گرفته و مدیریت مراتع به صورت جامع و پایدارتر اجرا شود. از سویی دیگر مشارکت روستاییان مستلزم دسترسی آنان به امکانات و حمایت‌هایی جهت مشارکت است، در نتیجه پیشنهاد می‌گردد که توانمندسازی روستاییان در خصوص اخذ حقوق مدنی و اجتماعی و افزایش قدرت چانه‌زنی آنان با سازمان‌ها و دستگاه‌های اجرایی ذی‌ربط صورت پذیرد. در این زمینه مشارکت نهادها و سازمان‌های بیرونی اعم از ترویج و آموزش کشاورزی در رابطه با شناساندن محیط، معضلات، قابلیت‌ها و استعدادها محیط زیست بهره‌برداران و افزایش دانش و اقداماتی که برای بهره‌برداری بهتر، پایدارتر به ویژه در رابطه با استعدادهای بالقوه‌ای که تا کنون مورد توجه نبوده‌اند و تعامل با نهادهای بیرونی در رابطه با بهبود شرایط منطقه برای افزایش دانش و توان بهره‌برداران ضروری به نظر می‌رسد. همچنین با توجه به اینکه بیش از ۷۰ درصد افراد مورد مطالعه دارای تحصیلاتی در سطح خواندن و نوشتن و ابتدایی هستند پیشنهاد می‌گردد برای جلسات مشارکت مردمی از روش‌هایی مانند روش‌های دیداری، و ارزیابی مشارکتی روستایی در کنار سخنرانی، بازدیدها و پخش فیلم‌های ساده ترویجی استفاده گردد. به دلیل بهره‌مندی اکثر بهره‌برداران از رسانه‌های ارتباط جمعی به ویژه رادیو، تلویزیون و از سوی دیگر سطح تحصیلات پایین آن‌ها پیشنهاد می‌گردد آموزش‌ها و راه‌کارهایی در جهت حفظ منافع مردم و منابع طبیعی از طریق این رسانه‌ها و با توجه به شرایط بهره‌برداران تهیه گردد.

نتایج تحقیق نشان می‌دهد که گروهی از بهره‌برداران که دارای سن بالاتر و سطح اراضی وسیع‌تری بودند، در اجرای طرح‌ها مشارکت بیشتری داشتند که در نهایت نگرش مثبت‌تری بر تأثیر طرح‌های مرتعداری بر دانش آن‌ها داشتند. که به نظر می‌رسد این بهره‌برداران اجرای طرح‌ها را بیشتر در جهت منافع خود ارزیابی کردند، مشارکت بیشتری در اجرای آن‌ها داشتند و تأثیر بیشتری از آن‌ها گرفته‌اند. در این راستا پیشنهاد می‌گردد، حضور و مشارکت همه بهره‌برداران در اجرای طرح‌ها برای پایداری بیشتر طرح‌ها و بهره‌مندی همه اقشار اجتماع بهره‌برداران از فواید طرح‌ها و کسب آگاهی و دانش نسبت به محیط خود و امکانات و شرایط فراهم شده، مورد توجه قرار گیرند.

بر اساس نتایج تحقیق، رسانه‌های ارتباطی و اطلاع رسانی تأثیر معنی‌داری بر دانش بهره‌برداران داشتند. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که بهره‌برداران با این رسانه‌ها به دلیل سهولت دسترسی تعامل زیادی دارند. لذا به منظور ارتقاء دانش و نگرش بهره‌برداران پیشنهاد می‌گردد در این‌گونه رسانه‌ها به مسائل منابع طبیعی و رفتار و برخورد مناسب‌تر با منابع طبیعی با درک نیازهای بهره‌برداران تأکید بیشتری شود. همچنین بر اساس نتایج همبستگی، نگرش بهره‌برداران با میزان مشارکت آن‌ها در مراحل مختلف طرح‌های مرتعداری رابطه مثبت و معنی‌داری دارد. بنابراین از جمله مواردی که باید به آن توجه ویژه‌ای داشت، مشارکت هر چه بیشتر بهره‌برداران در مراحل مختلف طرح‌ها از برنامه‌ریزی تا اجرا و مراقبت از طرح‌ها می‌باشد. این امر به نوبه خود می‌تواند در تقویت دانش و نگرش بهره‌برداران مؤثر باشد و موجب ایجاد نوعی تعهد و حس تعلق به طرح‌ها و برنامه‌ها داشته باشند و در مدیریت پایدار منابع کوشا باشند. بنابراین باید به زمینه‌ها و بسترهای لازم برای مشارکت بهره‌برداران توجه ویژه‌ای مبذول شود. از سویی دیگر عضویت در تشکل‌ها و نهادها دارای رابطه مثبت و معنی‌دار با نگرش بهره‌برداران داشت. بنابراین وجود تشکل‌هایی مرتبط با منابع طبیعی و عضویت بهره‌برداران در این تشکل‌ها می‌تواند موجب افزایش دانش بهره‌برداران شده و در نتیجه شاهد رفتارهای مناسب‌تر و بهره‌برداری پایدارتری از منابع بود. بنابراین باید در بین بهره‌برداران برای سازماندهی و ایجاد و

منابع

- ابراهیم پور، م. (۱۳۸۰). عوامل انسانی مؤثر در تخریب جنگل‌ها و مراتع با تأکید بر منطقه زاگرس. جهاد، دوره ۳۲، سال ۱۹، صص ۲۴۰-۲۳۴.
- انصاری، ا.، سید اخلاقی شال، س. ج.، و قاسمی، م. ح. (۱۳۸۷). عوامل اجتماعی-اقتصادی مؤثر در تخریب منابع طبیعی کشور و سهم آن‌ها در تخریب. تحقیقات مرتع و بیابان ایران، دوره ۱۵، سال ۴، صص ۵۰۸-۵۲۴.
- حاجی میررحیمی، س. د.، و نبئی، س. م. (۱۳۸۵). بررسی چالش‌ها، مسائل و راهکارهای توسعه منابع طبیعی در استان مرکزی. یافته‌های نوین کشاورزی. دوره ۱، سال ۲، صص ۱۷۶-۱۶۱.
- حسینی، س. م.، فهام، ا.، و درویش، ا. ک. (۱۳۸۵). بررسی عوامل مؤثر بر مشارکت جوامع محلی در مدیریت پایدار منابع آب و خاک در حوزه آبخیز حبله رود (مطالعه موردی روستای آرو). سمینار برنامه‌ریزی توسعه مشارکتی آب و خاک کشور، سمنان، ۲۹ و ۳۰ بهمن.
- خورشیدی، م.، و انصاری، ن. (۱۳۸۲). شناخت آگاهی‌های عشایر و روستاییان نسبت به تخریب منابع طبیعی و عوامل آن در دهستان بازفت استان چهارمحال و بختیاری. تحقیقات طبیعی علوم آب و خاک، دوره ۱۱، سال ۴۱، صص ۴۶۴-۴۵۳.
- رحیمی، م. ک.، زرافشانی، ک.، رستمی، ف.، و نوری، م. (۱۳۹۳). ارزشیابی عملکرد شرکت‌های خدمات توسعه کشاورزی استان زنجان با استفاده از تکنیک تحلیل سلسله مراتبی (AHP). مجله علوم ترویج و آموزش کشاورزی ایران، جلد ۱۰، شماره ۲، صص ۱۶۳-۱۵۳.
- رضوی، س. م. (۱۳۷۹). اقتصاد خانوار عشایر ساکن در مراتع ییلاقی شمال شهرستان سمنان و نقش خیل در آن. اقتصاد کشاورزی و توسعه. دوره ۸، سال ۳۱، صص ۳۰۳-۲۸۹.
- رنجبر، ز.، و کرمی، ع. ا. (۱۳۹۲). برنامه‌های آموزشی- ترویجی و رابطه آن با میزان پایداری نظام‌های زراعی مورد مطالعه: گندم کاران شهرستان کرمانشاه. مجله علوم ترویج و آموزش کشاورزی ایران، جلد ۹، شماره ۱، صص ۱-۱۴.
- رودگرمی، پ.، انصاری، ن.، و فراهانی، ا. (۱۳۹۰). بررسی عوامل اجتماعی - اقتصادی مؤثر در تخریب منابع طبیعی استان تهران. مرتع و بیابان ایران. دوره ۱۸، سال ۱، صص ۱۷۱-۱۵۱.
- سید اخلاقی، س. ج.، انصاری، ن.، و کلافی، س. ی. (۱۳۹۱). بررسی عوامل اجتماعی اقتصادی مؤثر در تخریب مراتع استان اردبیل از دیدگاه بهره‌برداران و کشاورزان. تحقیقات مرتع و بیابان ایران. دوره ۱۹، سال ۱، صص ۱۴۸-۱۳۳.
- طهماسبیان، س.، مؤمنی، م.، و نجفی، ف. (۱۳۹۱). بررسی علل و عوامل تخریب مراتع و راهکارهای جلوگیری از تخریب مراتع استان ایلام (مطالعه موردی شهرستان شیروان چرداول)، مجموعه مقالات نخستین همایش منطقه‌ای توسعه پایدار منابع طبیعی غرب کشور: چالش‌ها و راهکار، الشتر، ۱۴ اردیبهشت.
- عزیزی خالخیلی، ط.، بخشی جهرمی، آ.، و بیژنی، م. (۱۳۹۰). رفتار حفاظت خاک کشاورزان: نقش رسانه‌های ارتباطی و اطلاع‌رسانی. مجله علوم ترویج و آموزش کشاورزی ایران، جلد ۷، شماره ۲، صص ۶۱-۵۱.
- دریکوند، ف.، شاه کرمی، ع.، لشتی زند، م.، و گراوند، پ. (۱۳۸۸). ارزیابی اثرات اقتصادی- اجتماعی طرح توسعه حوزه ریمله. پنجمین همایش ملی علوم و مهندسی آبخیزداری ایران (مدیریت پایدار بلایای طبیعی)، گرگان، ۲ و ۳ اردیبهشت.
- کرمی دهکردی، ا.، و انصاری، ا. (۱۳۹۱). تأثیر طرح‌های منابع طبیعی بر معیشت پایدار خانوارهای روستایی در شهرستان زنجان، مجله علمی و پژوهشی فناوری‌های نوین کشاورزی، سال ۵، شماره ۲، صص ۱۳۶-۱۰۷.
- کریمی، ک.، و کرمی دهکردی، ا. (۱۳۹۱). تحلیل چالش‌های درونی و بیرونی خانوارهای روستایی در بهره‌برداری پایدار از منابع طبیعی و نقش ترویج در آن: مطالعه موردی در روستای قوز لو در شهرستان ماهنشان. چهارمین کنگره علوم ترویج و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی، کرج، ۲۸ و ۲۹ شهریور.
- مافی غلامی، ر.، و مجدم، ع. (۱۳۹۰). ارزیابی دلایل و عوامل تخریب منابع جنگلی استان خوزستان. همایش ملی بوم‌های بیابانی، گردشگری و هنرهای محیطی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف‌آباد، ۲۴ و ۲۳ آذر.

محمودی، ج. و حکیم پور، س.ح. (۱۳۹۱). بررسی نقش عوامل اقتصادی- اجتماعی مؤثر بر میزان مشارکت اجتماعی (مطالعه موردی دامداران ۱۵ تا ۳۹ ساله شهرستان نور). *فصلنامه جامعه‌شناسی مطالعات جوانان*، سال ۲، شماره ۵، صص ۱۴۸-۱۲۹.

محمودی، ج.، حیدری، ق.ا. و میر بزرگی، س.ع. (۱۳۹۰). موانع پذیرش پروژه مدیریت چرا از دیدگاه کارشناسان منابع طبیعی (مطالعه موردی: مراتع ییلاقی مازندران). *تحقیقات منابع طبیعی تجدید شونده*، سال ۲، شماره ۴، صص ۱۰-۱.

منتی زاده، م. و زمانی، غ. (۱۳۹۱). توسعه مدل رفتار زیست محیطی کشاورزان در شهر شیراز. *مجله علوم ترویج و آموزش کشاورزی ایران*، جلد ۸، شماره ۲، صص ۶۶-۶۳.

مهدوی، م.، ارزانی، ح.، فرحپور، م.، ملک پور، ب.، جوری، م.ح. و عابدی، م. (۱۳۸۵). بررسی کارایی ارزیابی مراتع با روش سلامت مرتع (مطالعه موردی: مراتع استپی رود شور ساوه). *علوم کشاورزی و منابع طبیعی*، دوره ۱۴، سال اول، صص ۱۷۳-۱۵۸.

مهردوست، خ.، شمس، ع. و کرمی دهکردی، ا. (۱۳۹۲). عوامل مؤثر بر سطوح مشارکت مردم روستایی در پروژه‌های آبخیزداری (مطالعه موردی: حوزه‌های آبخیز درود فرامان و لعل آباد شهرستان کرمانشاه). *فصلنامه تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران*، دوره ۴۴، شماره ۳، صص ۴۰۹-۳۹۹.

ولایتی، س.ا. و کدیور، ع.ا. (۱۳۸۵). چالش‌های زیست محیطی جنگل‌ها و مراتع ایران و پیامدهای آن. *جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای*، دوره ۴، شماره ۷، صص ۷۲-۵۳.

- Brinkman, E., Seekamp, E., Davenport, M., and Brehm, J. (2012). Community capacity for watershed conservation: A quantitative assessment of indicators and core dimensions. *Environmental Management*, 50(4), 736-749.
- Chazdon, R.L., Harvey, C.A., Komar, O., Griffith, D.M., Ferguson, B.G., Martínez-Ramos, M., and Philpott, S.M. (2009). Beyond reserves: A research agenda for conserving biodiversity in human-modified tropical landscapes. *Biotropica*, 41(2), 142-153.
- Erenstein, O., and Thorpe, W. (2011). Livelihoods and agro-ecological gradients: A meso-level analysis in the indo-gangetic plains, india. *Agricultural Systems*, 104(1), 42-53. Available at: <<http://dx.doi.org/10.1016/j.agsy.2010.09.004>>.
- FAO. (2013a). Agp - grasslands, rangelands and forage crops. Available at: <<http://www.fao.org/agriculture/crops/core-themes/theme/spi/grasslands-rangelands-and-forage-crops/en/>>
- FAO. (2013b). Management of grasslands, rangelands and forage crops. Available at: <<http://www.fao.org/agriculture/crops/core-themes/theme/spi/scpi-home/managing-ecosystems/management-of-grasslands-and-rangelands/en/>>
- FAO. (2013c). What are grasslands and rangelands?, 2013, Available at: <www.fao.org/docrep/008/y8344e/y8344e05.htm>.
- Florianczyk, Z., Janc, K., and Czapiewski, K. (2012). The importance and diffusion of knowledge in the agricultural sector: The polish experiences. *Geographia Polonica*, 85(1), 45-56.
- Goma, H.C., Rahim, K., Nangendo, G., Riley, J., and Stein, A. (2001). Participatory studies for agro-ecosystem evaluation. *Agriculture, Ecosystems & Environment*, 87(2), 179-190.
- Grootaert, C., Narayan, D., Jones, V.N., and Woolcock, M. (2004). *Measuring social capital: An integrated questionnaire, working paper no. 18*. Washington, DC: World Bank Publications.
- Hagmann, J., Chuma, E., Murwira, K., Connolly, M., and Ficarelli, P. (2003). Success factors in integrated natural resource management r & d: Lessons from practice. In B. M. Campbell & J. Sayer (Eds.), *Integrated natural resource management. Linking productivity, the environment and development*, PP. 37-64. Wallingford: CABI.
- Haji-Rahimi, M., and Ghaderzadeh, H. (2008). The challeng of sustainable management in renewable natural resource in iran: A swot strengths. *American-Eurasian J. Agric. & Environ. Sci*, 3(2), 194-199.
- Issac, S., and Michael, W.B. (1997). *Handbook in research and evaluation* (3rd ed.). San Diego: Edits/Educational and Industrial Testing Services.
- Karamidehkordi, E. (2007). Knowledge and information systems in watershed management: A study of Bazoft watershed and relevant institutions in Chaharmahal and Bakhtiari province, Iran. Ph.D Dissertation. University of Reading, Reading, UK. Available at: <<http://ethos.bl.uk/OrderDetails.do?uin=uk.bl.ethos.555859>>

- Kepe, T. (2008). Beyond the numbers: Understanding the value of vegetation to rural livelihoods in africa. *Geoforum*, 39(2), 958-968.
- Krejcie, R.V., and Morgan, D.W. (1970). Determining sample size for research activities. *Educational and Psychological Measurement*, 30, 607-610.
- Kusters, K., Achdiawan, R., Belcher, B., and Ruiz Pérez, M. (2006). Balancing development and conservation? An assessment of livelihood and environmental outcomes of nontimber forest product trade in asia, africa, and latin america. *Ecology and Society*, 11(2), 20.
- Martín, M.A., and Herranz, A. (2004). Human capital and economic growth in spanish regions. *International Advances in Economic Research*, 10(4), 257-264.
- McLennan, B., and Garvin, T. (2012). Intra-regional variation in land use and livelihood change during a forest transition in costa rica's dry north west. *Land Use Policy*, 29(1), 119-130.
- Ming-can, L., Jia-li, Q., Si-hui, L., and Xing-long, J. (2000). Strategies on natural forest protection of collective forest area in minority nationality community in china. *Journal of Forestry Research*, 11(2), 132-134.
- Mosse, D. (2001). "People knowledge", participation and patronage: Operations and representations in rural development. In B. Cooke & U. Kothari (Eds.), *Participation: The new tyranny?* . London: Zed Books.
- Panunzi, E. (2008). Are grasslands under threat? Available at:
<http://www.fao.org/ag/agp/agpc/doc/grass_stats/grass-stats.htm>
- Qiangguo, C., and Juren, J. (2002). The relationship between soil erosion and human activities on the loess plateau. Paper presented at the Proceedings of the 12th International Soil Conservation Organisation Conference, May 26-31, Beijing, China.
- Squires, V.R. (2009). Rangeland degradation and recovery in China's pastoral lands. Wallingford, UK, Cambridge, MA: CABI.
- United Nations Environment Programme. (2003). Land state of the environment and policy retrospective: 1972-2002 (pp. 62-89). Nairobi: UNEP.
- Waylen, K., Martin-Ortega, J., Blackstock, K., Brown, I., Avendano Uribe, B., Basurto Hernandez, S., . Zilio, M. (2015). Can scenario-planning support community based natural resource management? Experiences from three countries in latin america. *Ecology and Society*, 20(4), 28, 21-15.

Rural Rangeland Users' View Regarding the Impact of Rangeland Management Projects on Their Rangeland Conservation Knowledge in the Mahneshan Township, Zanjan Province

E. Karamidehkordi*, K. Karimi, M. Badsar and Kh. Aghajanlo¹

(Received: Oct, 05. 2015; Accepted: Jun, 12. 2016)

Abstract

Sustainable natural resources management projects, including rangeland management, can have various impacts on the capacity building of natural resources beneficiaries' households. Whereas it is essential to know the importance of rangeland conservation, use and rehabilitation, it is necessary to understand the impact of rangeland management projects on the rural rangeland users' knowledge and attitudes. The aim of this research was to investigate the rangeland users' views regarding the impact of rangeland management projects on their knowledge about rangeland conservation activities through utilizing a cross-sectional survey. Data were collected through document analysis, focus groups, and semi-structured and structured interviews with 204 rural livestock holders in the Mahneshan Township, located in the Zanjan Province of Iran. Rangeland projects had been implemented or were in the process of implementation. According to the rangeland users' view, these projects have led to increasing their knowledge regarding the importance and conservation methods of rangelands, such as biological techniques and grazing management. Their view towards the impact of the projects on their knowledge is explained directly and indirectly by their participation in rangeland conservation projects, information obtain from interpersonal and mass media, implementing rangeland rehabilitation activities and livelihood diversifying activities by livestock holders, farming land size, membership in community based organizations and age. It is expected to provide facilities and an appropriate environment for learning, knowledge improvement and action of rural rangeland users regarding sustainable rangeland management if the implementation of rangelands projects is integrated with extension services for information intervention through interpersonal and mass media as well as the active participation of rural communities in these projects.

Keywords: Knowledge, Rangeland Management Projects, Rangeland, Farmer, Mahneshan.

---

¹- Associate Professor of Agricultural Extension, Communication and Rural Development Department, University of Zanjan, Former M.Sc. Student, Agricultural Extension, Communication and Rural Development Department, University of Zanjan, Assistant Professor of Agricultural Extension, Communication and Rural Development Department, University of Zanjan, and M. Sc. of Natural Resources and Watershed Management, Zanjan Province, respectively

*- Corresponding author, Email:e.karamidehkordi@gmail.com